

SIDABRO LYDINIŲ IR MONE TU RADINIAI KERNAVĖJE

•
Alek sie jus Luch t a n a s

Kernavės archeologinių paminklų kompleksą sudaro penki piliakalniai, įvairių laikotarpių gyvenvietės Pajautos slėnyje, pilkapynas, kapinynas, alkvietai. Kernavė tyrinėjama nuo 1979 metų. Numizmatinių radinių iki šiol aptikta nedaug, nes tyrinėtų paminklų chronologija daugiausia apima vadinamąjį bemonetų laikotarpių. Tik XIII a. pabaigos – XV a. pradžios sluoksniuose Kernavėje aptikta monetų ir sidabro lydinių.

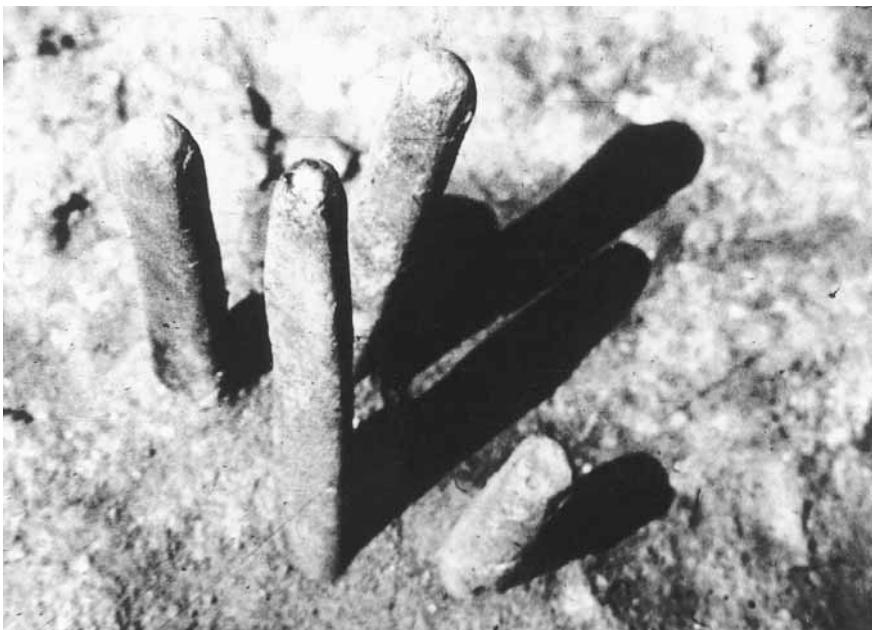
SIDABRO LYDINIŲ LOBIS

1985 m. tyrinėjant Pilies kalno piliakalnį surastas lietuviškų pusapvalės lazdelės formos sidabro lydinių lobis. Lobį sudarė 4 lydiniai, rasti pietrytinėje piliakalnio aikštėlės dalyje, perkasoje Nr. 4, 35 cm gylyje nuo dabartinio paviršiaus. Visi lydiniai buvo kultūriniame sluoksnyje, vertikalioje padėtyje, vienas šalia kito (1 pav.). Radimo aplinkybės liudija, kad lobis slėptas paskubomis, ikišant lydinius tiesiog į duobutę, likusią ištraukus iš žemės kuoliuką. Lobis paslėptas sodybos kieme, už blogai išlikusio rėstinės konstrukcijos pastato, galbūt kalvės. I pietryčius buvo dar dviejų ūkiniių pastatų liekanos. Visi pastatai sunaikinti didelio gaisro¹.

Lobio lydinių aprašymas (2 pav.):

1. Pusapvalės lazdelės formos lydinus su vos žymiomis briaunomis. Ilgis 138 mm, plotis 12 mm, aukštis 10 mm; svoris 105,509 g. Lydinio galai suapvalinti, paviršius lygus, šonuose ir galuose apie 140 negilių ipjovų. Lydinio viršutinėje pusėje 5 skersos bukos įmuštos įkartos, lydinus išlenktas. Įkartų gylis 1,1–1,2 mm, plotis 4–4,3 mm.

2. Pusapvalės lazdelės formos lydinus. Ilgis 127,44 mm, plotis 12,2 mm, aukštis 10 mm; svoris 101,927 g. (Visų lydinių svoris nurodytas po valymo, kurio metu prarasta ne daugiau kaip 0,3 g svorio.) Lydinio galai buki, paviršiuje – iki 1 mm gylio liejinio krateriai. Lydinio šonuose, ypač viršutinėje dalyje, 73 negilių ipjovos.

1 pav. Kernavės lobis *in situ*

3. Pusapvalės lazdelės formos lydiny. Ilgis 125,4 mm, plotis 12,8 mm, aukštis 11,2 mm; svoris 108,573 g. Lydinio galai suapvalinti, paviršius suliejimo krateriais. Šonuose pastebima 17 negilių įpjovų.

4. Pusapvalės lazdelės formos lydiny su neryškiomis briaunomis. Ilgis 114,5 mm, plotis 14 mm, aukštis 10,2 mm; svoris 103,298 g. Lydinio galai suapvalinti, paviršius lygus, briaunose 22 negilios įpjovos.

Kernavės lobis – tai dvidešimt ketvirta lietuviškų ilgųjų radimvietė Lietuvos teritorijoje ir pirmas tokio tipo lobis, aptiktas archeologinių tyrinėjimų metu².

Lietuviški pusapvalės lazdelės formos lydiniai paprastai sveria apie pusę Naugardo grivnos. Manoma, kad šis svoris perimtas iš Skandinavijos, nes sudaro kaip tik pusę skandinaviškos markės (204 g)³. Numizmato P. Karazijos skaičiavimais pagal Rybiškio (Vilniaus) lobio duomenis, vidutinės lietuviškos grivnos svoris buvo 104,871 g⁴. Labai artimas ir Kernavės lobio lydinių svoris – 104,827 g. Būdingas lietuviškų pusapvalės lazdelės formos lydinių bruožas – įkartos. Jų nėra nei Kijevo, nei Naugardo grivnose. Įkartų būna nuo 1 iki 18, nors nemažai lydinių jų visai neturi. Tradiciškai buvo manoma, kad įkartomis tikrindavo lydinio sidabro kokybę⁵.

NAUJI DUOMENYS

Sidabro lydinių ir monetų radiniai Kernavėje

Aleksiejus Luchtanas

2 pav. Sidabro lydiniai iš Kernavės

Remdamasis naujais tyrimais ir lydinių cheminės analizės duomenimis, Z. Duksa priėjo prie išvados, kad įkartos susijusios su sidabro lydinių liejimu: šitaip žymėjo sidabro prabą bei kitų metalų ligatūrą. Septynių lydinių tyrimai parodė, kad lydiniuose be įkartų mažiau sidabro, daugiau aukso ir vario, jie tamsesnės spalvos⁶. Turime pabrėžti, kad labai mažas analizuotų lydinių skaičius daro šias išvadas nepakankamai patikimas. Kernavės lydinių spektrinė analizė parodė, kad jie vienas nuo kito beveik nesiskiria. Teismo ekspertizės instituto techninėje fizikos laboratorijoje J. Gutmano atlirkti tyrimai parodė tokią Kernavės lydinių metalo sudėtį: Ag – pagrindas, Cu, Sn, Pb – priemaišos, Zn – priemaišos, pėdsakai, Bi, Mg, Ca, Si, Fe, An – pėdsakai.

Istorikas E. Gudavičius mano, kad įkartos ir įrežimai Rybiškių ir Drageliškių (Drageliškių lobį jis klaudingai vadina Šiaulių, matyt, todėl, kad pradžioje lobis buvo saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje⁹) (Zarasų r.) lobų lydiniuose – savininkų žymenys⁷. Tokie savininkų ženklai neabejotinai buvo ir įrašai lietuviškuose lydiniuose iš surasto XVIII a. Riazanės lobio⁸.

Panaši paskirtis buvo svastikų, kryžių bei kitų sudėtingų ženklielių kai kuriuose Rybiškio lobio lydiniuose arba jie nurodydavo pagaminimo vietą¹⁰. Kažin ar teisinga, kaip tai daro istorikas E. Gudavičius¹¹, stengtis įžiūrėti įrežimuose, įkartose, brūkšniuose asmens žymenis, tuo labiau ieškoti analogijų XIX–XX a. valstiečių inventoriuje. Pastarųjų metų archeologiniai tyrinėjimai liudija apie sudėtingus ir pakankamai tobulus XIII–XIV a. medinių daiktų ir keramikos asmens ženklus. Labiau tikėtina, kad įpovimai ir įbrėžimai susiję su lydinių skaičiavimu ir jų kokybės nustatymu kiekvienos finansinės operacijos metu. Kernavės lydiniai turi nuo 20 iki 140 negilių, peiliu padarytų įpovų ir įbrėžimų. Tos įpovos tikrai įrežtos ne vienu laiku, jos skirtinos formos ir gylio. Jų skaičius rodo lydinį ilgai buvus apyvartoje. Tokias įpovas, be Kernavės lobio lydinių, turi kai kurie lydiniai iš Lietuvos¹² ir Latvijos¹³.

Sidabro lydinių vertė ir jų perkamoji galia buvo didelė. Už vieną lietuvišką grivną galima buvo nusipirkti 15 avinų, už pusantros grivnos – gerą žirgą¹⁴. Miestų kontribucijos sudarė daug didesnes sumas. Sofijos pirmajame metaštysteje nurodoma Kijevu 1398 metų kontribucija totoriams, lygi 3000 lietuviško sidabro rublių¹⁵. Kernavės lobis, sveriantis tik 419,307 g, daug mažesnis už Rybiškių (apie 60 kg sidabro) arba Trinapolio (7,5 kg sidabro) lobius. Jį, matyt, paslėpė amatininkas arba pirklys, nes lobis surastas ne kunigaikščio tvirtovėje, o amatininkų ir pirklių gyventame Kernavės aukštutiniame mieste – 2 ha dydžio Pilies kalne.

N A U J I D U O M E N Y S

Sidabro lydinių ir monetų radiniai Kernavėje
Alek sie jus Luch tanas

Lieka išsiaiškinti Kernavės lobio paslėpimo datą. Sluoksnis, kuriame surastas lobis ir kuriame likę ryškūs gaisro pėdsakai, pagal visą radinių kompleksą (pasagines seges, keramiką, žalvarinius raktus ir kt.) datuotinas XIV a. Analogiškų priešų užpuolimo ir gaisrų pėdsakų buvo ir kituose Kernavės piliakalniuose. Pilies kalne nėra paskutiniojo 1390 metų gaisro pėdsakų, kai pilis pasitraukdami sudegino patys jų gynėjai. Tai visai natūralu, nes po 1365 metų gaisro ir sugriovimų Pilies kalno įtvirtinimų statyba nebuvo užbaigta ir piliakalnis netiko gynybai. Tad vienintelė galima didelio gaisro Pilies kalne data – 1365 m. vasaros pabaiga, kai kryžiuočių kariuomenė, žygiuodama į Vilnių, pakeliui sudegino Kernavę ir Maišiagalą¹⁶. Tais metais ir buvo paslėptas Kernavės lobis. Panašių lobių Kernavėje ir apylinkėse būta ir daugiau. K. Tiškevičius rašė, kad sidabro lobis, rastas viename iš piliakalnių, buvo perlydytas ir panaudotas Švč. Marijos paveikslui Kernavės bažnyčioje papuošti¹⁷. Pusapvalės laždelės formos lydinių 1904 metais rasta Rusių Rage, apie 15 km nuo Kernavės¹⁸. Kairiajame Neries krante priešais Kernavę – Mitkiškėse – 1933 metais rastas lobis, kuriame buvo trikampio pjūvio lydinių, lietuviškų nenustatyto tipo monetų ir sidabrinė sege¹⁹. Lobis, matyt, paslėptas 1390 metais. Minėti Kernavės ir apylinkių lobiai – ryškūs kruvinų kovų su kryžiuočiais liudytojai.

M O N E T U R A D I N I A I

Per 11 tyrinėjimų sezonų Kernavėje monetų surasta labai nedaug, tačiau visos jos labai retos, unikalios, neturinčios analogijų Lietuvoje (straipsnyje neaptariamos plačiai žinomos XVI–XVIII a. Žygimanto Augusto, Zigmanto III Vazos, Jono Kazimiero ir Stanislovo Augusto monetos, surastos 1989 metais tyrinėjant kapus prie senųjų Kernavės bažnyčią).

Seniausioji iki šiol aptikta moneta – XIV a. pradžios sidabrinis Liubeko miesto brakteatas. Moneta surasta 1988 m. žemutiniame mieste Pajautos slėnyje, amatininko kauladirbio sodybos kieme, netoli ūkinio pastato – dirbtuvėlės. Moneta rasta perkasoje Nr.10, kultūriname sluoksnyje, kuris datuojamas XIII a. pabaiga – XIV a. pirmaja puse. Gyvenimas čia nutrūko gaisro metu, matyt, 1365 metais.

Kernavės breakteatas buvo naudojamas ne kaip moneta, o kaip papuošalas-pakabutis (3 pav.). Viršutinėje dalyje nedidele žalvarine kniede pritvirtinta plonos žalvarinės skardos ąselė. Norint suteikti papuošalui gražesnę formą, brakteato kraštas iš šonų prie ąselės šiek tiek apkarpytas.

Brakteate rato su spinduliais apvade pavaizduota karūnuota žmogaus galva iš priekio. Moneta iš plonos sidabro skardos, jos skersmuo – 16,25 mm. Bendras papuošalo aukštis su ąsele 17,75 mm, svoris 0,447 g. Artimiausias analogijas Kernavėje rastam Liubeko brakteatui matome W.Jesse kataloge, pagal kurį moneta datuojama XIV a. pirmaja puse.²⁰

3 pav. Liubeko miesto brakteatas iš Kernavės

Liubeko ir kitų Hanzos miestų brakteatai iki šiol Lietuvoje nebuvu žinomi. Gerokai daugiau XIII a. antrosios pusės – XV a. Šiaurės Vokiečių miestų brakteatų rasta Latvijos teritorijoje²¹. Labai reti Lietuvoje ir kitų miestų brakteatai. Galima dar paminėti Vozgeliuose (Zarasų r.) rastą XV a. vidurio Opolės brakteatą. Ši Vilniuje, Nacionaliniame muziejuje, saugoma moneta pateko į ji iš senų Lietuvių mokslo draugijos rinkinių. Matyt, ji rasta ne Vozgelių piliakalnyje, kuriamė nėra XV a. sluoksnio, bet kažkuriuose netoli ese buvusiųose senkapiuose. Yra duomenų dar apie kelių neišlikusių nenustatytų brakteatų radimvietes Lietuvoje.

Liubeko ir kitų Hanzos miestų brakteatai mūsų krašte, kitaip nei Latvijoje, nebuvvo svarbūs XIII a. pabaigos – XIV a. pinigų apyvartoje. Apie tai visų pirma liudija Kernavėje rasto brakteato unikalumas Lietuvoje bei jo kaip papuošalo naudojimas. Tačiau šis įdomus radinys vis dėlto parodo tam tikrus ryšius su Hanza. Jis siejamas su rašytinių šaltinių duomenimis apie aktyvią Gedimino veiklą 1323 m. kviečiant į Lietuvą, į Vilnių, pirklius ir amatininkus iš Liubeko, Zundo, Brēmeno, Magdeburgo, Kelno ir kitų miestų²².

N A U J I D U O M E N Y S

Sidabro lydinių ir monetų radiniai Kernavėje
Aleksejus Luchtanas

1989 metais tyrinėjant Kernavės alkvietai Pajautos slėnyje, pušyne, apie 30–35 m nuo Neries, buvo aptiktos įvairių laikotarpių apeiginės duobės – laužavietės. Vienoje netaisyklingos formos 190x110 cm dydžio, 35–40 cm gylio duobėje rasta XIII–XIV a. žiestos keramikos, visiškai sveikos geležinės dvinarės žirklės, nulaužtas peilio ar pjautuvo smaigalys, sulaužytą, susilydžiusį žalvarinių papuošalų (žiedo, įvijėlių) fragmentų. Duobės rytiniame pakraštyje gulėjo vadinamoji ketvirtojo tipo sidabrinė lietuviška moneta. Įvairių laikotarpių monetos – gana dažna auka pagoniškojo kulto objektuose Latvijoje²³, tuo tarpu Lietuvoje tai, atrodo, pirmas tokis radinys.

4 pav. Ketvirtojo tipo lietuviška moneta iš Kernavės alkvietai

Monetos averse – Vytis, raitelis jojantis į kairę (heraldiškai), su pentinu, su aukštu kūgio formos rusiško tipo šalmu (4 pav.). Aplink eina karoliukų ornamentas, už kurio, prie monetos krašto, neiskaitomos raidės kirilica. Viena raidė galėjo būti „N“. Reverse dvigubas kryžius skyde, pakraštyje – dvigubas karoliukų apvadas. Karoliukų apvade – raidės kirilica „ПЕЧТ...“ ar „ПЕЧА...“. Visas išrašas, matyt, buvo „ПЕЧАТЬ КНЯЗЯ“. Išrašas išlikęs ne visas, nes monetos spaudas buvo didesnis už metalo skritulėlių. Dėl primityvios kalimo technikos reverse ryškus perkalinimas, neaiškiai iškalta Vyčio priekinė dalis averse ir apatinė dvigubo kryžiaus kryžma reverse. Moneta išlikusi idealiai, nenusidėvėjusi, be patinos, tik šiek tiek pajuodavusi. Jos skersmuo 13–14 mm, svoris 0,629 g.

Ketvirtojo tipo monetų kol kas Lietuvoje rasta mažiausiai – tik apie 30. Jų radimvietės koncentravosi Rytų Lietuvoje – Ažugirių, Narkūnų (abus Utėnos r.), Sarių (Švenčionių r.), Obelių (Ukmergės r.) senkapiuose, Raudondvario (Vilniaus r.) lobyje, o atsitiktinės buvo rastos Gardine, Sosnicos (Černigovo sr.) lobyje, galbūt Vitebske. Pavienės monetos žinomas dar iš XIX a. bei mūsų dienų privačių kolekcijų²⁴.

Kernavėje rastoji moneta labiausiai panaši į Viktoro Vitygo paskelbtą monetą iš J.Tiškevičiaus rinkinių²⁵. Tačiau labai svarbu pabrėžti, kad visos arba beveik visos iki šiol žinomas ketvirtijo tipo monetos buvo nukaldintos skirtingais spaudais. Vienos iš jų yra primityvesnės, visai be įrašo, kitos su sunkiai iškaitomu įrašu kirilica. Skirtinga būna ir Vyčio kryptis – ir i kairę, ir i dešinę.

Tyrinėtojų nuomonės dėl šio tipo monetų chronologijos ir jų priklausymo labai prieštarlingos. Jas priskiria Vytautui²⁶, Kazimierui Jogailaičiui²⁷ ar Jogailai ir jo vietininkams²⁸. Kernavės monetos radimo aplinkybės leidžia ją gana tiksliai datuoti. 1390 metų pradžioje, artėjant jungtinei kryžiuočių, vadovaujamų maršalo E.Ravės, ir Vytauto kariuomenei, Kernavės pilį pasitraukdami sudegino jos gynėjai²⁹. Visas gyvenimas piliakalniuose ir Pajautos slėnyje po 1390 metų nutrūko, miestas ištuštėjo. Tai archeologiškai patvirtina daugelis Kernavės paminklų. Tad labiausiai tikėtina, kad ši moneta i alkvietai Pajautos slėnyje pateko iki 1390 metų pradžios ir ją reikėtų datuoti laikotarpiu tarp 1387 ir 1389 metų. Taip nustatoma monetų su Vyčiu ir dvigubu kryžiumi ankstyviausia data. Taigi turime pripažinti, kad teisūs A.Tautavičius, R.Kiersnovskis, E.Ivanauskas, priskirdami šias monetas Jogailai ir datuodami XIV a. pabaiga.

5 pav. Moneta iš Narkūnų piliakalnio

E. Ivanauskas, skyręs pirmosioms Jogailos monetoms specialų straipsnį, nurodo, kad senesnės už monetas su Vyčiu ir dvigubu kryžiumi yra monetos su valdovo veidu³⁰. Pirmosiomis Jogailos monetomis, kaldiintomis 1387 metais, E.Ivanauskas laiko monetas su karūnuota valdovo galva averse ir plėšrūnu, virš kurio uodegos totoriška tamga reverse (5 pav.). Esame pateikę hipotezę, kad tokio tipo monetos yra lokalinės, su Lietuvos Didžiaja Kunigaikštyste susijusios arba jos įtakos sferoje atsiradusios, galbūt kal-

dintos Vytauto Didžiojo garbei. Mūsų manymu, šios monetos nukaldintos jau XV a. pradžioje³¹. Neanalizuojame E.Ivanausko abejonių dėl Narkūnų piliakalnio, kur buvo rasta viena tokio tipo moneta, viršutinio sluoksnio datavimo. Abejonės išskaidytų, jeigu mūsų oponentas peržiūrėtų tyrinėjimą radinius, o ne preliminarią žinutę, parašytą netrukus po tyrinėjimą. Žinoma, tai padaryti nėra labai lengva, nes radinių chronologijai nustatyti reikalingas ir šioks toks archeologinis pasiruošimas. Nekalbėsime apie tai, ar E. Ivanausko pasiūlyta monetos iš Narkūnų įrašo rekonstrukcija yra patikima³², tai gali padėti išspresti tik nauji tokiai monetų su įrašais radiniai. Atkreipsime dėmesį į kitus, mūsų nuomone, abejotinus E.Ivanausko interpretacijos teiginius³³. Visų pirma keista, kad 1388–1390 m. kaldintos monetos su Vyčiu ir dvigubu kryžiumi, kaip mano E.Ivanauskas, yra daug primityvesnės už 1387 m. kaldintas monetos su valdovo veidu. Neaišku, kodėl atsisakyta tobulos lotyniškos majuskulos ir pereita prie kyrilicos. Nebent įrašas kyrilica buvo suprantamesnis lenkų kariuomenei, su kuria E. Ivanauskas bando sieti tą monetų emisiją. Antra vertus, kaip teigia mūsų oponentas, galima ir kita alternatyva. Nėra pagrindo atmesti teiginį, kad lenkai nebūtų mėginię nusipirkti maisto iš Vilniaus apylinkių valstiečių³⁴. O gal Vilniaus apylinkių valstiečiai jau XIV a. labiau vertino monetas su įrašu kyrilica?! Kaip tik tokias išvadas galime padaryti iš E.Ivanausko samprotavimų. Jie, kaip matome, skamba nelabai įtikinamai. Kad monetos su valdovo veidu yra senesnės už monetas su Jogailos emblema (dvigubu kryžiumi), nepatvirtina ir jų metrologija. Juk E. Ivanauskas monetas lygina iš anksto nusistatęs, kurios iš jų yra senesnės, hipotetiškai nustatęs, kad jos priklauso tam pačiam valdovui. O jeigu monetos skirtingų valdovų, tada paremti metrologija samprotavimai iš karto tampa visai nelogiški. Lygiai taip galima palyginti mūsų aptariamas monetas su vadinamojo pirmojo tipo (ietigalis su kryžiumi – įrašas „ПЕЧАТЬ“) monetomis ir teigti, kad pirmojo tipo yra senesnės. Tad kažin ar reikėtų monetas su valdovo veidu, plėšrūnu ir tootoriška tamga laikyti pirmosiomis Jogailos monetomis. Matyt, jos dar laukia rimtų numizmatinių studijų, kurioms turėtų padėti nauji šių monetų radiniai. E. Ivanauskas siūlo labai siaurą monetų su Vyčiu ir dvigubu kryžiumi chronologiją (1388–1390), o tai kelia tam tikrų abejonių. Labiau priimtinė platesnis R. Kiersnovskio datavimas – ne tik 1387–1392 m., bet gal ir iki 1401 m.³⁵ Tokias išvadas galime padaryti turėdami omenyje šio tipo monetų spaudų įvairovę, didelius jų svorio svyravimus. Pagaliau Kernavės radinys patikslina tik ankstyviausią šio tipo monetų datą. Galima spėti, kad tokio tipo monetos buvo kaldinamos ir vėliau, iki pat XV a. pradžios.

Dar viena unikali sidabrinė moneta surasta 1989 metais tyrinėjant seniasias Kernavės bažnyčias (tyrinėjimams vadovavo Kernavės archeologijos ir istorijos rezervatinio muziejaus archeologijos skyriaus vedėjas A.Jankauskas, kuriam naudodamasis proga reiškiu nuoširdžią padėką už maloniai suteiktą galimybę pasinaudoti neskelbta medžiaga). Moneta aptikta pirmosios bažnyčios viduje, netoli vakarinės sienos, maždaug 1 m gylyje. Sprendžiant iš monetos storio ir radimo aplinkybių, ji buvo griauntiname kape, suardytame 1420 metais statant pirmąją bažnyčią.

Monetos averse žygiuojantis į dešinę plėšrūnas (irbis?), kurio uodega pasibaigia lelija, po juo toks pat, tik dukart mažesnis irbis. Pakraštyje karoliukų apvadas. Reverse dvigubo kontūro Gediminaičių stulpai, pakraštyje karoliukų apvadas. Monetos spaudas padarytas labai kruopščiai, su smulkiomis detalėmis. Ji gana taisyklingos formos, nors ir padaryta iš suplotos vielos. Moneta išlikusi gerai, tačiau labai pajuodusi, jos paviršius nelygus, tarsi smulkiai kruopėtas. Skersmuo 13,5 mm, svoris 0,443 g (6 pav.).

Iki šiol tokio tipo monetų Lietuvoje nebuvo rasta. Dvi analogiškos monetos buvo rastos 1915 metais Drozdovo lobyje (Rūzos rajonas, Maskvos sritis)³⁶. Dar dvi, be tikslėnės radimvietės, saugomos Ermitaže (7 pav., viena moneta sutrupėjusi). Jos – iš XVIII a. pradžios Jokūbo Briuso kolekcijos³⁷. Visų monetų svoris labai panašus – 0,44; 0,45; 0,43; 0,42; 0,42 g. Galima taip pat teigti, kad visos monetos kaldintos tuo pačiu spaudu, bemaž sutampa net averso ir reverso ašys. Be penkių tos pačios atmainos monetų, rastos dar trys labai panašios. Drozdovo lobyje ir Ermitažo kolekcijoje yra po vieną monetą, kurią averse žygiuojantis į kairę plėšrūnas, reverse „IO“ raidės ženklas (8 pav.)³⁸. Monetų svoris atitinkamai 0,38 ir 0,49 g. Pagaliau Ermitažo kolekcijoje yra trečia tokio tipo monetų atmaina, kuriosaversas su žygiuojančiu į kairę plėšrūnu lygiai toks pat kaip antros atmainos monetose, o reverse tokie pat kaip pirmos atmainos monetose dvigubo kontūro Gediminaičių stulpai (9 pav.)³⁹. Šios atmainos monetos svoris 0,43 g. Tarp visų aprašytų monetų aiškiai esama labai artimos giminystės, jos, matyt, beveik vienalaikės. Nei du irbiai pirmos atmainos monetose, nei plėšrūnas antros ir trečios atmainos monetose, nei „IO“ raidės ženklas neturi visiškų analogijų, nors panašūs plėšrūnai dažni Rusios monetose, Naugardo antspauduose⁴⁰. Tuo tarpu labai artimus dvigubo kontūro Gediminaičių stulpus matome vadinamojo trečiojo tipo lietuviškoje monetėje (su Vyčiu averse), surastoje Bečių (Ukmergės r.) senkapiuose⁴¹. Moters kapą Nr. 69, kuriame surasta moneta, pagal jame esančias įkapes (žalvarinę žvaigždinę segę, dviejų atmainų apskritas seges, žiedus, žiestą puodelį) galima datuoti XV a. pirmaisiais dešimtmečiais.

N A U J I D U O M E N Y S

Sidabro lydinių ir monetų radiniai Kernavėje
Aleksiejus Luchtanas

6 pav. Moneta iš pirmosios Kernavės bažnyčios

7 pav. Moneta iš Jokūbo Briuso kolekcijos

8 pav. Moneta iš Jokūbo Briuso kolekcijos

9 pav. Moneta iš Jokūbo Briuso kolekcijos

Neabejojame, kad visos tos labai retos monetos susijusios su Lietuva. Jų emisija, matyt, buvo labai trumpa. Negausios radimvietės dar neleidžia kalbėti apie šių monetų paplitimą. Aišku tik, kad tos monetos buvo lokališkės. Tyrinėtojai pateikė įvairių hipotezių dėl šių monetų chronologijos ir priklausymo. S. Čižovas laikė jas Vytauto laikų monetomis, nenurodydamas valdovo⁴². Dėl monetose pavaizduoto įrorio panašumo į Hipokentauro herbą M. Gumovskis priskirdavo jas valdžiusiam Viazmoje Andriui Alšeniskiui ir datavo apie 1410 m.⁴³ R. Kiersnovskis palaiko J. Karo hipotezę, kad tai Smolensko monetos, kildintos pradžioje su Jurijaus Sviatoslavicius inicialu („IO“), o nuo 1404 m., kai Vytautas paėmė Smolenską, monetose atsirado Gediminaičių stulpai – Lietuvos valdžios pripažinimas⁴⁴. Toks Gediminaičių stulpų atsiradimo aiškinimas visai įtikinamas ir turi nemažai patvirtinimų rašytiniuose šaltiniuose. Metraščiuose teigama, kad 1399 metais, žygio prieš Aukso ordos chaną Timūrą Kutluką metu, Vytautas reikalavo, kad ordos monetose būtų iškaltas jo ženklas⁴⁵. Žinomas XIV a. pabaigos – XV a. pradžios totorių monetos – kontrasignatai su Gediminaičių stulpais, kursavusios kaip pagalbinė moneta pietinėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalyje⁴⁶. Idomią informaciją randame kryžiuočių ordino agento Henne 1428 metų rugpjūčio 15 dienos laiške iš Smolensko magistrui Pauliui fon Russdorfui. Laiške teigama, kad pavaldūs Vytautui rusų kunigaikščiai kildina jo garbei monetas⁴⁷. Žinoma, šis laiškas kalba jau apie kiek vėlesnius laikus, kitas kunigaikštystes, tačiau visai įmanoma, kad tokios Vytauto monetos arba jo garbei kildintos monetos galėjo atsirasti Smolenske netrukus po 1404 metų. Tokiam datavimui neprieharauja apie 1415 metus užkasto Drozdovo lobio chronologija⁴⁸. Moneta iš Kernavės taip pat pateko į kapą dar iki pirmosios bažnyčios statybos 1420 m. Greičiausiai tai įvyko XV a. pradžioje, nes to meto Kernavėje vėl pamažu atgijo gyvenimas po 1390 m. nusiaubimo.

Nors monetų kildinimo iš Smolensko hipotezė yra gana įtikinama, jai neprieharauja kernaviškės monetos datavimas, bet norime atkreipti dėmesį ir į silpnąsias šios hipotezės puses. Nestabili Smolensko politinė padėtis pačioje XIV a. pabaigoje bei XV a. pradžioje verčia abejoti, ar tuo metu Smolenske buvo įmanoma monetų emisija. Verta atkreipti dėmesį, kad kunigaikštis Jurijus Sviatoslavicius 1386 metais buvo pasodintas į sostą Smolenske kaip Lietuvos valdovų statytinis⁴⁹. Greitai Vytauto iniciatyva jis buvo nuo sosto nušalintas ir sugrižo į Smolenską tik 1400 m. Tačiau ir XV a. pradžioje jo padėtis Smolenske buvo labai netvirta⁵⁰. Bet ne tai svarbiausia. Kažin ar „IO“ raidės ženklą galima tapatinti su kunigaikščio inicialu. XIV a. pabaigos – XV a. pirmosios pusės Rusios ir Lietuvos

N A U J I D U O M E N Y S

Sidabro lydinių ir monetų radiniai Kernavėje
Aleksejus Luchtanas

monetoms toks valdovo inicialo kaldinimas monetose visiškai nebūdingas. Kad monetos iškaltas ženklas tikrai raidė „IO“, verčia abejoti ir jo grafika, ir iškalti iš keturių šonų taškiukai. Tuo tarpu, pasukę „raidę“ 90 laipsnių kampu, gausime tamgos ženklą, randamą Rytų Europoje jau sarmatų paminkluose⁵¹. Lenkų numizmatas M.Gumovskis taip pat nemanė, kad tai raidė⁵². Tad kažin ar galima besąlygiškai priskirti tokias monetas Smolenskui. Monetas galėjo kaldinti ir kokiamė nors kitame mieste, buvusiame Vytauto įtakoje. Tamgos ženklas yra rytiškos kilmės, o tai rodo, kad kardinės savo monetose ši ženklą miestas arba kunigaikštystė pradžioje buvo susieta su Aukso orda, o vėliau pateko į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įtakos sferą. Tokiais miestais galėjo būti ir Viazma, ir Brianskas, ir Riazanė.

Reti ir unikalūs radiniai iš Kernavės padeda naujai nuvesti atskirus ginčytinus ir neaiškius Lietuvos numizmatikos klausimus. Visos minėtos monetos ir lydiniai papildė Kernavės archeologijos ir istorijos rezervatinio muziejaus fondus. 1991 m. tariant alkvietais Pajautos slėnyje tyrinėjimus, buvo surastas 8x14,7x9,5 mm dydžio, 5,684 g svorio sidabrinio lietuviško pusapvalės lazdelės pavidalo lydinio fragmentas, nulaužtas ties įkartomis. Tariant senųjų Kernavės bažnyčių bei šalia jų buvusių XIV a. pabaigos – XVIII a. kapinių tyrinėjimus, 1990 m. (vad. A. Jankauskas) ir 1991 m. (vad. G.Karnatka) buvo rastos dar kelios retos monetos. Tai pirmojo tipo lietuviška moneta, kurios vienoje pusėje ietigalis ir kryžius, kitoje pusėje įrašas kirilica „ПЕЧАТЬ“. Monetos svoris 0,717 g. Taip pat rastos penkios antrojo tipo monetos su Gediminaičių stulpais vienoje pusėje ir ietigaliu bei kryžiumi kitoje pusėje ir viena trečiojo tipo moneta su Gediminaičių stulpais vienoje pusėje bei Vyčiu kitoje. Iš retesnių užsienio kraštų monetų reikėtų paminėti Vlado IV (1379 – 1419) Prahos graši. Visos monetos rastos žemutiniame seniausiuju kapų horizonte. Tačiau šie kapai labai apardyti vėlesnių laidojimų ir priskirti monetų konkrečiam kapui negalima. Tik viena antrojo tipo moneta buvo surasta XV a. pirmosios pusės moters kape Nr. 82. Tad dabar Kernavėje jau surastos visų pagrindinių tipų pirmosios lietuviškos monetos.

1991 m.

L I T E R A T Ū R A

1. Лухтан А.Б. Клад из Кярнаве // Советская археология. 1988. № 2. С. 251–256.
2. Duksa Z. Pinigai ir jų apyvarta // Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje. V., 1981. Т. II. P.110–114; Спасский И.Г. Несколько пополнений русских коллекций отдела нумизматики // Сообщения Государственного Эрмитажа. 1982. Т. 47. С. 88–89.
3. Duksa Z. Pinigai ... P. 108.
4. Karazija P. 1930 m. Vilniaus lobis. V., 1932. P. 23.
5. Ten pat. P. 29.
6. Duksa Z. Pinigai ... P. 108–109.
7. Gudavičius E. Žymenys ir ženkli Lietuvoje XII–XX a. V., 1980. P. 84–88.
8. Сотникова М.П. Рязанский клад литовских серебряных слитков Эрмитажа // Сообщения Государственного Эрмитажа. 1957. Т. XII. С. 15–18.
9. Senovės pinigų lobis // Gimtasai kraštas. Šiauliai, 1936. Nr. 1(9). P. 57.
10. Karazija P. 1930 m. Vilniaus lobis. P. 29, 30, pav. XXX: 6, 9, XXXI: 4, 7, 10.
11. Gudavičius E. Žymenys ir ženkli ... P. 88.
12. Karazija P. 1930 m. Vilniaus lobis. P. 29.
13. Urtāns V. Senākie depozīti Latvijā. Rīga, 1977. Att. 90: 2–5.
14. Duksa Z. Pinigai ... P. 107.
15. Софийская первая летопись // Полное собрание русских летописей. 1851. Т. V. С. 251: „...царь же Темир Кутлуй пришел к городу Кыеву и взял с города окуп 3000 рублей литовским серебром.“
16. Lietuvių karas su kryžiuočiais. V., 1964. P. 227; Scriptores Rerum Prussicarum. Leipzig, 1863. Т. II. S. 86, 552–554: „.... in terram Letwinorum perduxit circa castrum Vilnae et Vilkenberg, omnia vastantem; qui eciam castrum Kernow et Meisegale igne combussit.“
17. Tyszkiewicz K. Wilija i jej brzegi. Drezno, 1871. S. 241.
18. Ильин А.А. Топография кладов серебряных и золотых слитков. Пб., 1921. С. 14.
19. Tautavičius A. Papildomi duomenys apie naujus sidabro lydinių ir XIV a. antrosios pusės – XV a. pradžios Lietuvos monetų radinius Lietuvos TSR teritorijoje // LTSR MA Darbai. A serija. 1965. Т. 1(18). P. 71.
20. Jesse W. Der Wendische Münzverein. Lübeck, 1928. S. 75, 232. Abb. 182–184.
21. Пелда К.Р. Особенности распространения монетных кладов на территории Латвийской ССР в XIII – первой половине XVI века // Известия АН Латвийской ССР. 1977. № 4/357/. С. 66, 73, рис. 1; Пелда К.Р. Находки монет XIII – первой половины XVI века в археологических памятниках Латвии // Известия АН Латвийской ССР. 1977. № 8/361/. С. 104–106, III, рис. 2.
22. Gedimino laiškai. V., 1966. P. 28–45.
23. Пелда К.Р. Находки монет ... С. III; Берга Т.М. Монеты в археологических памятниках Латвии IX–XII вв. Рига, 1988. С. 60.

N A U J I D U O M E N Y S

Sidabro lydinių ir monetų radiniai Kernavėje
Alek sie jūs Luch tanas

24. Kiersnowski R. Najdawniejsze monety litewskie // Wiadomości Numizmatyczne. 1984. T. XXVIII. Z. 3–4. Mapa 1; Aleksiejūnas V. Monetos // Lietuvos archeologija. V., 1988. T. 6. P. 63–64; Ivanauskas E. Pirmosios Jogailos monetos // Istorija. 1988. T. 29. P. 6.
25. Wittyg W. Wykopalisko monet litewskich z pod Czerwonego Dworu // Zapiski Numizmatyczne. Kraków, 1886. R. III. Nr. 8. S.139, Tabl. XXV: 328.
26. Wittyg W. Wykopalisko monet ... S. 138–142; Gumowski M. Numizmatyka litewska wieków średnich. Kraków, 1920. S. 50–56.
27. Duksa Z. Senosios monetos Lietuvos muziejuose // Kultūros barai. 1970. Nr.12(72). P. 68.
28. Tautavičius A. Papildomi duomenys ... P. 83; Kiersnowski R. Najdawniejsze monety ... S. 142, 146, 164; Ivanauskas E. Pirmosios Jogailos ... P. 6–8.
29. Kronika Wiganda z Marburga. Wyd. J. Voigta i E.hr.Raczyńskiego. Poznań, 1842. S. 326–328: “... Magister de longinquis vocat suos ad reisam contra Lithwanos; unde Marschalkus predictus precepto Magistri de Garten proficiscitur per Nergam in Lithwaniam; Witaud cum suis venit eis in succursum, transeuntes in litore Litanico et vicerunt Meischengallen et deinde Kernow, quod Lithwani soli succenderant et abierunt.”
30. Ivanauskas E. Pirmosios Jogailos ... P. 7.
31. Волтайте-Куликаускене Р., Лухтан А. Редкие монеты из Восточной Литвы // Советская археология. 1981. № 4. С. 269.
32. Ivanauskas E. Pirmosios Jogailos ... 3 pav.
33. Ten pat. P. 6–8.
34. Ten pat. P. 7.
35. Kiersnowski R. Najdawniejsze monety ... S. 164.
36. Чижов С.И. Дроздовский клад русских денег времени вел. кн. Василия Дмитриевича московского // Труды нумизматической комиссии. Петербург, 1922. Т. III. С. 65, 66, табл. VII: 162.
37. Спасский И. Несколько пополнений ... С. 88, рис. 6.
38. Ten pat. Pav. 7.
39. Ten pat. Pav. 8.
40. Федоров-Давидов Г.А. Монеты Московской Руси. М., 1981. Рис. 135, 136, 138, 140 и др.
41. Zabiela G., Aleksiejūnas V. Reta moneta iš Bečių senkapių // Kultūros barai. 1988. Nr. 3. P. 66.
42. Чижов С.И. Дроздовский клад ... С. 65–66.
43. Gumowski M. Ze studiów nad numizmatyką litewską wieków średnich // Zapiski Numizmatyczne / Łwów /. 1926. T. II. S. 64.
44. Kiersnowski R. Najdawniejsze monety ... S. 160–161.
45. Патриарша или Никоновска летопись // Полное собрание русских летописей. М., 1965. Т. II. С. 173: „... восхоте Витовт во всей орде быти на денгах ординских знамение Витовтого“.

N A U J I D U O M E N Y S
Sidabro lydinių ir monetų radiniai Kernavėje
Alek siejus Luch tanas

46. Федоров Г.Б. Классификация литовских слитков и монет // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. 1949. Т. XXIX. С. 115.
47. Codex epistolaris Vitoldi, Magni Ducis Lithuaniae, 1376–1430. Cracoviae, 1882. P. 799; Prochaska A. Trefniš Henne u Witołda // Przewodnik naukowy i literacki // Dodatek do „Gazety Łwowskiej“. Łwów, R. VIII. T. VIII. Z. 7. S. 660: „...unde dar tzu einen grosen scholten slaen (und dartzu einen groschen sollen slan)“.
48. Хроника литовска и жмойтска // Полное собрание русских летописей. М., 1975. Т. 32. С. 66.
49. Ten pat. P. 73–74.
50. Драчук В.С. Системы знаков Северного Причерноморья. Киев, 1974. С.106, рис. XI: 819; XXII: 71, 72; XL: 462.
51. Gumowski M. Ze studiów nad numizmatyką ... S. 60.

NAUJI DUOMENYS

Sidabro lydinių ir monetų radiniai Kernavėje
Alek sie jus Luch tanas

FUNDE VON SILBERBARREN UND MÜNZEN IN KERNAVĖ

Aleksiejus Luch tanas

Zusammenfassung

Im Ergebnis der archäologischen Forschungen, die in Kernave seit dem Jahre 1979 im Gange sind, hat sich die numismatische Sammlung der Museum–Reservation für Archäologie und Geschichte um einmalige Funde von Silberbarren und Münzen bereichert.

Im Jahre 1985 wurde bei den Ausgrabungen auf dem Burgberg (Pilies kalnas) ein Fundschatz entdeckt, der vier litauische längliche Silberbarren – Griven (Abb. 1) mit einem Gewicht von 101,927; 103,198; 105,509; 108,573; enthielt. Auf einer von den Griven sind fünf schräge Einschnitte, auf allen anderen – zahlreiche Messerstiche angebracht (Abb. 2). Die letzteren sind im Ergebnis der Überprüfung der Qualität der Legierung bei jeder Kaufoperation entstanden. Der Schatz wurde auf dem Grundstück eines Verkaufshändlers entdeckt und kann Eigentum eines Gewerbetreibers oder Händlers gewesen sein. Der Schatz scheint in größter Eile vergraben zu sein, möglicherweise im Jahre 1365 bei dem Überfall der Kreuzritter.

Die Münzfunde sind in Kernave nicht besonders zahlreich. Als älteste Fundmünze gilt zur Zeit die Münze, die im Jahre 1988 in der unteren Stadt im Tal Pajauta auf dem Grundstück eines Händlers – Knochenschitzlers in der Bodenschicht vom Ende des 13. Jh. – der ersten Hälfte des 14. Jh. aufgefunden wurde. Das ist ein Anhängsel, das aus dem silbernen Brakteat der Stadt Lübeck in der ersten Hälfte des 14. Jh. angefertigt wurde. Diese Münze hat einen Durchmesser von 16,25 Millimetern, ihr Gewicht mit einer Öse beträgt 0,447 Gramm. Auf der Münze ist ein gekrönter Kopf abgebildet, am Rand – ein Kreis mit auslaufenden Sonnenstrahlen (Abb. 3). Die Brakteat – Münzen der Hansa-Städte haben im Währungssystem Litauens keine wesentliche Rolle gespielt. Im Gegensatz zu dem benachbarten Lettland handelt es sich hierbei um die einzige Fundmünze dieser Art in Litauen.

Im Jahre 1989 wurde während der Ausgrabungsarbeiten auf der heidnischen Kultstätte am Ufer der Neris im Tal Pajauta am Rand der Opferstätte eine litauische Silbermünze mit einem Durchmesser von 13–14 Millimetern und dem Gewicht von 0,629 Gramm entdeckt. Auf dem Avers

ist das Wappen mit demnach links gekehrtem Vytis in Kettenumrandung abgebildet.

Am Rand ist der Buchstabe “IO” angebracht. Der Revers enthält ein doppeltes (patriarchalisches) Kreuz auf einem Schild. Am Rande zwischen den Keffenumrandungen ist ein Fragment der Inschrift enthalten: “ПЕЧА...” oder “ПЕЧТ...” (Abb. 4) erhalten. Die Münze zählt zu den ersten raren litauischen Münzen, die nur in 30 Exemplaren aus neun Fundstätten und privaten Sammlungen belegt sind. Im Gegensatz zu E.Ivanauskas, der zu den ersten Münzen von Jogaila die bis heute noch nicht osschlossener Münzen zählt, auf denen ein gekrönter Kopf, ein Wildtier und eine tatarische Tamga (Abb.5) abgebildet sind, vertreten wir, im Einverständnis mit dem polnischen Numismatiker R.Kiersnowski die Meinung, daß die ältesten Münzen aus der Jogaila – Regierungszeit, die im Jahre 1387 – 1401 geprägt wurden, der Fundmünze von Kernave ähnlich sind. Die Münze von Kernave mag in die Opferstätte in der Zeit zwischen 1387 und 1389 gekommen sein.

Während der archäologischen Ausgrabungsarbeiten im Jahre 1989 wurde auf dem Territorium der ersten Kirche von Kernave aus dem Baujahr 1420 eine Silbermünze gefunden, die einer zerstörten Grabstätte entstammt. Sie hat einen Durchmesser von 13,5 Millimetern und ein Gewicht von 0,443 Gramm. Auf dem Avers, in der Kettenumrandung ist ein nach rechts schreitender Irbis abgebildet, dessen Schwanz in eine Linie übergeht, darunter ist ein analoger kleiner Irbis zu sehen. Auf dem Revers in der Kettenumrandung sind die Gediminas-Säulen (Abb. 6) zu sehen. Es handelt sich dabei um eine fünfte Münze – zwei entstammen dem Drosdow-Schatz (Moskauer Bezirk, Rayon Ruza), zwei aus der älteren Sammlungen befinden sich in der Ermitage. Die Münzen dieser Art haben eine lokale Bestimmung und beschränken sich auf das Großfürstentum Litauen. Es ist anzunehmen, daß sie in Smolensk geprägt worden sind, nachdem Vytautas diese Stadt im Jahre 1404 erobert hatte.